

Bernard Leblon

LES GITANES D' ÉSPAGNE
Paris: Presses Universitaires
de France, 1985, 255 p.

Cigani* Španjolske — još jedna monografija, reći ćemo. Pa baš nije! Podnaslov nam, naime, kazuje mnogo više: *Le prix de la Difference. Cijena razlike* ili cijena za razlikovanje. Time nas je autor uveo u svoj postupak koji je, naime, zahvatio mnogo više nego »samo« Cigane Pirenejskog poluotoka. Zahvatio je Evropu i pojavu prosvijećenog joj duha u doba protureformacije, duha koji je u ime slobode iskorjenjivao sve što se razlikovalo, individualnosti sistematski uništavao. »Mi smo izravni nasljednici tog načina mišljenja«, kaže Leblon, mišljenja, posljedice kojeg Evropa još i danas živo osjeća.

Knjiga (koja sadrži i opširnu bibliografsku i arhivsku građu, legislativu i opću bibliografiju te stvarno kazalo) ima dva dijela: u prvome, »Od Srednjeg vijeka do prosvjetiteljstva« Leblon opisuje položaj i postupak s Ciganima na Pirenejskom poluotoku koji je, kako autor kaže, počeo »prepoznavanjem a završio odbijanjem«; u drugome dijelu, »Pravda na djelu« Leblon se posvetio specifičnom problemu kodifikacije i sudovanja (Ciganima i njihovim privrženicima).

U ovome prikazu posvetit ćemo više prostora prvome dijelu; razlog je tome ne samo činjenično tkivo, za nas posebno zanimljivo, već i postupak istraživanja i pisanja, od kojeg se, čini se, uz neke ograde može i dosta naučiti.

Leblon piše o »Ciganima«, o *Egyptiens*«, o »Bohemiens««, o »Tsiganes«... Riječ je o populaciji koja je došla u Evropu iz sjeverne Indije i koju je Evropa obilježila »nomadskom«. Sama riječ »Tsigane« (grčki *Atsinganos*) prvobitno je označavala neku sektu »čarobnjaka« iz Male Azije... Porijeklo Cigana odredila je krajem 18. stoljeća lingvistika otkrićem da ciganski jezik, romani, pripada neoindijskoj grupi. Mnogo više i ne znamo; još uvijek su otvorena pitanja kada su napustili In-

diju (samo se predmnijeva da je to bilo u 10. stoljeću), što ih je nagnalo na odlazak, i jesu li bili nomadi i prije odlaska?

Leblona ne zabrinjava isuviše što nema odgovora na ta temeljna pitanja; njegovo područje analize dobro je poznato iz svakodnevnog iskustva evropske civilizacije od njenih najranijih dana do danas, a osim toga i izuzetno je dobro dokumentirano. To područje analize mogli bismo ukratko označiti »politikom asimilacije«. Od 14. do 18. stoljeća čak je razvijena i demokratska Španjolska vodila spram Cigana asimilativnu politiku koja se u osnovnoj strukturi ne razlikuje ni od koje njene evropske ili, bolje rečeno, atlantske sljedbenice. Od benignog prepoznavanja razlika, preko implementacije vlastite slike poželjnosti u društvu, do drastičnih mjera spram marginalnih grupa koje se ne povinuju »općoj unifikaciji« — Španjolska je u politici spram Cigana prava osnovna škola Evrope za njene kasnije pothvate kolonizacija, genocida, atlantskih ekonomija, i na kraju čišćenja vlastitih redova u najciviliziranijim njenim sredinama (eksterminacija Židova). Imam dojam da nijednu knjigu o »modernitetu«, »individuaciji« i »prosvjetiteljstvu« koja će još biti napisana neću više pročitati »kao prije«: to jest, sa stanovišta veleposlanstva Evrope u stvaranju njena veličanstva LJUDSKE INDIVIDUE. Stvaranje individue i subjekta jasno je poslije ove knjige: ostavilo je za sobom pustoš »brisanja razlika«, nasilnog inženjeringa društvenih uloga, akcija, struktura. Taj je inženjering doživio svoju ponovnu implementaciju u evropskim atlantskim ekonomijama: u osnovnim obrisima, potezi španjolske države spram Cigana ponavljaju se u genocidnom inženjeringu novog društva u Novom svijetu, u politici spram Indijanaca na oba novootkrivena kontinenta. Razlika je tek u suprotstavljenim veličinama: u Americama, pridošlice »asimiliraju« domoroce.

Cigani se na Evropskom zapadu pojavljuju početkom 15. stoljeća, kao *heretza tijela, egzotika*, kao »nenadano oživotvorenje priča iz »Tisuću i jedne noći« (17). Primljeni su kao »božji ljudi«, otjelotvorenje srednjovjekovnog poimanja Raja: vječito lutanje, bez-

* »Cigani«, umjesto Romi, upotrebljavamo u ovom tekstu kao prijevod za autorov »Gitanes«. Izraz »Romi« još se nije uvriježio u zapadnoevropskoj historiografiji.

granične slobode, život s prirodom s natruhama senzualnog. Ukratko — heretici tijela, dok se ta hereza još nije proglašavala grijehom. U Španjolskoj to je »zlatno doba« prije otkrića Amerike, točnije od godine 1425. do 1499. Dva su čimbenika pogodovala »pozitivnom imageu« Cigana: prvi, što je plemstvo u njihov tip života uspjelo projicirati »noblesu« koja vuče korijenje s Dalekog istoka, dakle je neprovjerljiva; drugi, što se mnogo legendi isplelo oko izгона Cigana iz njihove postojbine. Evropa ih je u prvome naletu prihvatila kao »žrtve muslimana, izgnanike vjere«. Prihvaćeni su u svim evropskim kršćanskim kraljevstvima uz papin blagoslov. Španjolci su u Cigana otkrivali čak i sličnu hijerarhiju; saobraćali su s njima preko »njihova princa«, Tomasa od Egipta, koji je kao i ostala ciganska noblesa, uživao kraljevu zaštitu. Time je bilo zaštićeno i ljudstvo i dobra (kola, konji, oprema, psi). Tako se na Cigane gledalo kao na »vojvode« i »grofove« iz Egipta, koji su prisiljeni i lutati zajedno s dvorjanima i porodicom. Ti dobri odnosi španjolskog plemstva i pretpostavljena ciganskog plemstva održali su se sve do kraja sedamnaestog stoljeća. Neki su plemići zbog toga imali i problema s inkvizicijom, a građanstvo je na to gledalo kao na tipičnu »plemičku mušičavost«, sklonost egzotičnome. »Žene, konji, glazba i ples vidni su oblici načina komuniciranja koji se ustoličio, u rasponu od nekoliko stoljeća, između dva ekstremna isječka društva, koji bi se na prvi pogled činili nespojivima; u trenutku kada feudalni svijet započinje svoj silazak s pozornice mogli bismo pretpostaviti da se između njega i Cigana uspostavlja jedan skup skrivenih naklonosti — kao na primjer poimanja slobode, videnja svjetovnosti i umijeća življenja — vrednota koje će nailazeći buržujski svijet odbaciti u zaborav« (24). *Bog će postati buržujem, a Ciganin skitnicom.*

Druga polovica petnaestog stoljeća označena je konačnim profiliranjem »nacionalne« države: Španjolska se čisti od »pridošlica«, okončana je tolerancijom razlikovanja, vjerskoga, narodnog, dijelom klasnog (svi su jednaki pred zakonom), i uvjerenja. Potonje se unificira Inkvizicijom (Castilla, 1478), a vjerska i narodnosna unifikacija započinju čišćenjem Španjolske od Židova

(izgon 1492), Cigana (izgon ili prisilna asimilacija, 1499) i Arapa (izgon ili prisilno preobraćenje, 1502).

4. ožujka 1499. Edikt katoličkih kraljeva stavlja Cigane »pred zid«: ili se smiriti i započeti raditi »kao i svi drugi« ili izgon.

»Velikoj duhovnoj avanturi koja je vodila posvećivanju individualnog nadređuje se novo poimanje kolektivnog spasa radom, redom i disciplinom... Cigani nisu više proganjani hodočasnici već, za dugo vremena, skitnice... Bog se poburžoazio i radikalno promijenio tabor« (29). Od godine 1563. Cigani su ozakonjeni vagabundi. Priznaju se ravnopravnim građanima ukoliko se podrede zahtjevima asimilacije. Ti su zahtjevi formulirani (zakonski, uz puno poštovanje pravne države) kao »najbolja moguća mentalna slika buržoazije koja se rađa« (33). Stalno prebivalište, podređivanje zakonu i poretku, javna kontrola običaja i vjere, amalgamacija privređivanja i držanja reda, utemeljenog na neprikosnovenosti i nepovredljivosti privatnog vlasništva, a sve za »zajedničko dobro«. Ne podrediti se tome značilo je biti heretikom, pripadati »gitanističkoj sekci«. »Ti su ljudi veća prijetnja kršćanstvu negoli sve prethodne hereze ili čak Moreski; jer oni vjeruju u tijelo, ne u dušu« (Salazar de Mendoza, 1618; Leblon, 41). Leblonova obrada »gitanizma« prava je fukoovska i, na neki način, isprevrnuto veberovska obrada značenja kršćanstva u razvoju kapitalizma: »To suhoparno (étriquée) društvo koje nastoji biti čistim i čvrstim, egzaltirano će projicirati u ciganski svijet, svijet utemeljen na imaginaciji i kolektivno nesvjesnom, sve svoje fantazme i potisnute porive« (42). Ipak, Cigani i »gitanizam« imaju pristalice, inače inkvizicija ne bi tako reagirala; oko »gitanizma« organizira se jedan dosta značajan svijet posebna videnja života, svijet nepotisnutih poriva, senzualan, stran »ambijentalnom društvu« (tim se nazivom, umjesto »društvom prijema« i sl. služi Leblon); gotovo bismo mogli reći da je to »alternativna scena« osamnaestog stoljeća.

A Bog? I on napušta Ciganina; sve do početka osamnaestog stoljeća, proganjani Ciganin imao je pravo azila u crkvi. Godine 1721. Filip IV formira komisiju koja ima zadatak ispitati u kojim se slučajevima pravo crkvenog azila može odnositi i na Cigane; komi-

sija nalazi da je pravo azila odgovorno za svu dotadašnju neefikasnu legislativu protiv Cigana i predlaže Svetoj stolici ukidanje tog prava. Konačno, 1749, s odobrenjem Vatikana to pravo prestaje vrijediti na teritoriju Španjolske. Bog je napustio Ciganina pod pritiskom pravovjerne pravne države i, naravski, u skladu sa svim važećim propisima.

Obrada asimilacije Cigana »po propisima« jedan je od najfascinantijskih dijelova te knjige. Upotrijebljena arhivska građa pravi je panoptikum pravno-državnoga, do gotovo savršenstva izdjanog aparata represije, koji komisijama, potkomisijama, zakonskim prijedlozima, amandmanima na prijedloge, parlamentarnim »fact finding« grupama od četrnaestog do osamnaestog stoljeća nastoji legalno isčistiti Španjolsku. Naravski, od početka rada jedne komisije do zakona prođe i čitav prosječan kraljevski »mandat« (par desetljeća) no to samo dokazuje kontinuitet pravne države, koji se ne temelji na smrtnosti pojedinca.

Legalno čišćenje »od različitog elementa« počinje zakonom iz 1633, kojim se zabranjuje i upotreba naziva »Cigani«, jer »Cigani nisu nacija«. Nadjenu im je naziv Novi Kastilijanci, no i taj biva ukinut godine 1733. Iste godine, donosi se zakon o jednakosti svijetu, pa i Cigana, pred zakonom; zabranjuje se diskriminacija u zaposlenju, vojsci, građanskom životu.

No, istovremeno, Cigani se mogu zapošljavati samo u određenim djelatnostima (poljoprivredi, mesnicama, pekarama, u uljarnicama, raznim sitnim zanatima). Isključeni su (sve do danas, kaže Leblon; 72) iz financijskih i komercijalnih poslova. Ciganima je naredeno da napuste tradicionalne kostime i običaje, da zaborave svoj jezik, kako bi se što manje razlikovali. Kao i obično, pravni mehanizmi asimilacije najprije se primjenjuju na »soft« područjima razlikovanja — jeziku, odjeći, folkloru. U suvremenim društvima, koja su »pametnija« pa znaju da su to za »ambijentalno društvo« najmanje opasne razlike, folklor pa često i jezik stimuliraju se kao »ona razlika« koja će prekriti stvarnu diskriminaciju — profesionalnu, klasnu, i nadalje simboličku (historijsko pamćenje).

Koliko je »gitanizam« bio opasan za kolonizatorsku velesilu neka nam kaže

i podatak da su iste godine kada su SAD objelodanile Deklaraciju nezavisnosti, 1776 dakle, kralj i ministar za Indiju (kolonije Španjolske: Antili, Kuba i Louisiana) zabranili sve planove o iseljavanju Cigana u latino-američke kolonije i Sjevernu Ameriku. Jer »rizik se povećava udaljenošću... Bolje je da su na jednom mjestu, pod kontrolom... A naročito se ne mogu deportirati u kolonije, Louisianu na primjer, koje graniče s engleskim kolonijama i indijskim plemenima... želi li se u Španjolskoj izbjeći nereda i revolucije koje samo što nisu buknule na engleskim posjedima« (85).

Tako su Cigani ostali u Španjolskoj zatvoreni u zakonom određene enklave, i zakonom Karla III 19. rujna 1783. proglašeni »citoyenima«, korisnim građanima. Zakon, kaže Leblon, pravi je odraz prosvijećenog stoljeća, i ostaje na snazi stotinjak godina. Za Cigane je uvedeno obvezno osnovno i vjersko školovanje; nastaniti se mogu samo u naseljima koje broje više od 500 žitelja; baviti samo određenim zanatima, muškarci se mogu zaposliti i na javnim radovima, žene u tvornicama. Teritorijalna pokretljivost strogo je kontrolirana, iako (zakon Aragonije) nije dozvoljeno onemogućavati je ukoliko se Ciganinu ne nade stalni posao.

Danas za Cigane ne postoje »specijalni zakoni«, iako su podvrgnuti strogoj administrativnoj kontroli civilne garde. »Cigansko pitanje« više ne postoji; no znači li to da su KALÉ, kako se danas nazivaju, postali ravnopravni građani?

Nomadski život više i nije problem; već je 88% Cigana u Kataloniji, na primjer, u vrijeme donošenja zakona iz godine 1783, bilo sedentarno. No, postoje pridošlice, takozvani »Mađarski Cigani«, koji su se počeli doseljavati početkom ovog vijeka i koji su još nomadi. Među Ciganima, posebno u regijama u kojima su već zarana bili sedentarni (Andaluzija) postoji i znatna socijalna stratifikacija; neki su se obogatili trgovinom konja, ergelama, nekim zanatima. Cigani, čini se, dijele opću sudbinu različite razvijenosti Španjolske; na sjeveru su imućniji, na jugu većina živi u stračarama i mahalama.

Od kulture predaka ostala su samo sjećanja i ponešto odjeće, relikvije u

jeziku: no jedna je kulturna konstanta neizbrisiva — porodična solidarnost klana, očuvana zajedno s vlastitom pravdom i običajima. Sami sebe nazivaju još uvijek Ciganima. Utoliko, praksa asimilacije nije uspjela. »Kulturni genocid neke manjine gotovo ništa ne donosi dominantnom društvu, tek nekoliko nadomjestaka. Naprotiv, pokazalo se da kulturni genocid uvijek predstavlja uništenje dobara dragocjenih za cjelokupno čovječanstvo« (103).

Silva Mežnarić

Roger Collins

THE BASQUES

Oxford: Basil Blackwell, 1986, 272 p.

U istraživanjima posvećenim etnicitetu na evropskom prostoru osobita pažnja obično se daje problematici Baska. Baski, naime, još predstavljaju svojevrsnu enigmu u znanosti. Njihov jezik, koji se razlikuje od okolnih indoevropskih kao i od svih poznatih jezika svijeta, otvara pitanje ne samo o njihovu porijeklu i etnogenezi nego i o porijeklu ljudske prisutnosti u Evropi općenito. Stoga je prikladno što je britanski izdavač Blackwell pokrenuo svoju seriju »Narodi Evrope« monografijom o Baskima autora Rogera Collinsa.

Collinsov rad nastoji dati detaljni pregled povijesti Baska i zapadnih Pireneja od rimskih vremena do kraja 12. stoljeća, tj. do razdoblja kad su se glavne političke podjele i bitne karakteristike baskijskog društva iskristalizirale (str. XII). Treba reći, međutim, da je autor morao proširiti to razdoblje da bi, s jedne strane dodirnuo teze o porijeklu Baska a da bi, s druge strane, povezo baskijsku prošlost, barem u osnovnim crtama, sa sadašnjom njihovom perspektivom. U definiciji baskijske etničke skupine Collins polazi od lingvističkih kriterija: Baski su, naime, oni koji govore baskijski jezik.

Autor tvrdi da za suvremeni baskijski nacionalizam i kameno doba ima ideološki značaj (str. 1). Treba reći, međutim, da je prahistorija oduvijek imala stanovit ideološki značaj u odnosu na suvremenost. Proučavanje početaka ljudskih društava moguće je polazište za kritiku nekih suvremenih pojava. Ipak, kad Baski tvrde da su

im preci živjeli u pirenejskom kraju od neolita, ili čak od paleolita, time oni uglavnom žele istaknuti pravo autohtonog stanovništva da se održi. U tom smislu čak se tvrdi da su Baski sačuvali izvorni fizički identitet, a istraživanja krvnih grupa zaista su pokazala da Baski imaju vrlo visok udio krvne grupe 0 i minimalni udio grupe B u odnosu na ostalo evropsko stanovništvo (str. 4—7). Zaključci su ponekad krajnji. Nekoliko fragmenata jedne kromanjonske lubanje pronađene u baskijskim pokrajinama bile su za neke dovoljan dokaz da se zaključi kako su stanovnici zapadnih Pireneja od prije 9.000 godina imali istu vrstu lubanje kao i današnji Baski. Collinsa upravo zadivljuje takav očit utjecaj nacionalističkih pretpostavki (str. 7).

Collins se, međutim, sâm osvrnuo na znanstvene teze o porijeklu Baska. Dvije najvjerojatnije teorije povezuju Baski sa starim Iberima (eventualno sjevernoafričkog porijekla) odnosno sa kavkaskim narodima (str. 9, 10). Baskijski jezik u svakom je slučaju jedini preživjeli ostatak predindoevropskih govora Evrope. Možda je i jezik Pikta pripadao toj jezičnoj grupi, mada mnogi smatraju vezu između Baska i Pikta potpuno neosnovanom (str. 11, 12). Collins, međutim, s pravom zaključuje da izoliranost baskijskog jezika u odnosu na druge jezične porodice najbolje govori o njegovoj drevnosti. Jezici se, naime, ne razvijaju u izolaciji (str. 12). S druge strane, područje Pireneja gdje žive Baski nije toliko izolirano kao što se često smatra. Zato postoji alternativna mogućnost da su se Baski doselili odnekud u ranoj antici. Možda su dospjeli u Pireneje nošeni kao »strani element« valovima prvih indoevropskih migracija (str. 13—15).

Bilo kako bilo, danas nema nikakvih dokaza po kojima bi se moglo zaključiti jesu li Baski autohtono stanovništvo Pireneja ili doseljenici. Ima vrlo malo tragova o ljudskom stanovanju u ovim krajevima od kraja zadnjega ledenog doba a, osim toga, iako bi kromanjanci mogli biti preci Baska, društvene i ekonomske razlike između njih i Baska tako su velike da taj kontinuitet, prema Collinsu, nema smisla osim u kontekstu spomenutog baskijskog nacionalizma (str. 20). No, Collins ipak kaže da je stanovit kontinuitet stanov-